

Рецензія на дисертацію
ДОВГОЇ Марії Ігорівни
«Розвиток компонентів креативності підлітків
в умовах дистанційного навчання в системі МАН України»,
що подається на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Немає потреби доводити актуальність теми дисертаційного дослідження Довгої М.І. «Розвиток компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання в системі МАН України» з огляду останніх подій, що відбуваються в Україні (пандемія, війна). У цих надзвичайних умовах постала проблема забезпечення безперервності навчального процесу через ускладнення або неможливість регулярно відвідувати освітні заклади країни. Таку можливість учням надає дистанційне навчання, однак його впровадження вимагає принципово інших підходів, на відміну від традиційної практики навчання, а питання щодо його ефективності, зокрема, розвитку компонентів креативності, потребує ретельного дослідження.

Окрім того, на даному етапі розвиток креативності є тією проблемою, вирішення якої є пріоритетним завданням в Україні, адже успішний розвиток держави, її інтелектуальний потенціал безпосередньо залежать від творчих, талановитих особистостей, оскільки тільки оригінальні, не заштамповані ідеї, які вони продукують, здатні забезпечити прогрес країни, а її креативний потенціал визначає статус у світі та рівень життя населення. Р. Флорида (R. Florida) зазначає, що «креативний клас» (креативні особистості) мають займати панівну роль у суспільстві й працювати у сфері науки та техніки, дизайну, освіти, мистецтва тощо. Ще у середині минулого століття Дж. Гілфорд (J. Guilford) у своїй доповіді «Креативність» запропонував вивчати та розвивати креативність не лише в обдарованих дітей, але й у звичайних громадян. Однак, у 2015 р. Martin Prosperity Institute (Канада) опублікував рейтинг глобального індексу креативності, в якому Україна займає тільки 45 місце з 139 країн, що визначає надзвичайну важливість

дослідження визначеної проблеми.

Дисертаційну роботу, подану на рецензію, виконано у відповідності до окреслених завдань, у повному обсязі, у встановлений термін. Дисертація містить усі складові оформлення результатів дисертаційного дослідження. На достатньо науковому рівні обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, аргументовано доцільність використання обраних методів дослідження. У науковому апараті дисертації чітко прослідковується науковий задум, що пронизує всі компоненти його структури: актуальність теми, мету, гіпотезу, завдання, методику дослідження, новизну, теоретичну і практичну значущість.

Назви розділів відповідають темі роботи. Вони побудовані логічно, у взаємозв'язку між собою. Текст дисертації вирізняється обґрунтованістю, достатнім рівнем аналізу використаних джерел, творчим узагальненням результатів попередніх досліджень з даної проблематики. Слід відзначити наявність авторської позиції щодо способу викладання матеріалу, строгої однозначності у використанні категорійно-понятійного апарату.

Логічною є структура дисертації, яка складається зі вступу, трьох розділів основної частини, поділених на підрозділи, пункти та підпункти, висновків до розділів, висновків до роботи та списку використаних джерел (411 найменувань, з них 397 – іноземною мовою), додатків на 23 сторінках, які глибше розкривають зміст виконаного дослідження.

У вступі подано загальну характеристику дисертаційного дослідження, обґрунтовано вибір його теми, висвітлено зв'язок теми із сучасними дослідженнями, представленими у науковій літературі з визначенням суті наукової проблеми.

Відповідно до мети дослідження сформульовано завдання, результати розв'язання яких викладено у розділах дисертації. Виконання кожного із завдань супроводжувалося вдалим застосуванням сукупності адекватних наукових методів та методик.

У процесі розв'язання *першого завдання* дисертанткою проведено теоретичне дослідження проблеми розвитку креативності та її компонентів і встановлено, що креативністю вважається здатність та вміння особистості

створювати корисні, нові та оригінальні продукти, при чому, достатній рівень корисності, новизни та оригінальності продуктів, щоб визнати їх креативними, визначається контекстом. Авторка доводить, що творчий потенціал та креативність у широкому значенні можна ототожнювати, але, враховуючи семантичну опозицію «творчість-креативність», творчий потенціал можна розглядати як рушійну силу творчої діяльності, а креативність як операційний механізм реалізації творчого потенціалу, що дозволяє здійснювати творчу діяльність у найбільш ефективний спосіб.

Проаналізувавши методи вимірювання креативності, дослідниця дійшла висновку, що для цілей аналізу взаємозв'язків креативності з іншими якостями або для оцінки ефективності програм, тренінгів, курсів доцільно використовувати тести дивергентного мислення. Результати аналізу сучасних наукових досліджень щодо розвитку творчого потенціалу дозволили дослідниці зробити висновок, що не всі фактори, які визначають його розвиток, піддаються педагогічним впливам, як наприклад, соціально-економічний фактор або родинне виховання. Водночас вчителі, створивши відповідні педагогічні умови, можуть ефективно впливати на розвиток креативності школярів.

Відповідно до *другого завдання* дослідження показано, що важлива роль у розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів належить Малій академії наук України, зокрема, завдяки таким її проектам як конкурс-захист учнівських дослідницьких робіт, дитяча академія ФУТУРУМ та партнерство з міжнародною програмою Destination Imagination. Доведено, що учні МАНУ мають широкі можливості обирати та досліджувати актуальні наукові проблеми відповідно до своїх інтересів, вдосконалювати дослідницькі навички, отримуючи теоретичну та практичну підтримку від педагогів - консультантів.

Враховуючи те, що успіх розвитку креативності учнів значною мірою залежить від педагогів, цілком логічно, що *третьє завдання* дисертаційного дослідження присвячено з'ясуванню уявлень педагогів про креативність та їхньої готовності до розвитку креативності учнів. Результати виконаного дослідження дозволили авторці стверджувати, що педагоги в Україні в

основному розуміють важливість розвитку креативності і визнають роль школи у цьому процесі, однак нестача знань щодо особливостей творчого процесу та критеріїв оцінки творчих продуктів перешкоджає реалізації даної мети. Окрім того, значна частина опитаних педагогів не відчуває впевненості у власних здібностях, пояснюючи це недостатністю або відсутністю знань щодо особливостей розвитку креативності, що підтверджує необхідність впровадження курсів з розвитку креативності в освітні програми підготовки майбутніх педагогів.

Для виконання *четвертого завдання* було проаналізовано переваги та недоліки онлайн-навчання. Авторка вважає, що дистанційне навчання має ряд переваг, зокрема, розширює освітні можливості для учнів з віддалених регіонів, дозволяє забезпечити неперервність навчання, надає можливість гнучкого поєднання додаткової освіти зі шкільною. Однак, зазначає дослідниця, ефективність дистанційного навчання істотно залежить від вмотивованості та підготовленості слухачів до самостійної роботи, від способу його організації, зокрема, рівня активності учасників та викладача у навчальному процесі, а також якості використаних матеріалів та їх адаптації до формату онлайн-навчання.

Розв'язання *п'ятого завдання* передбачало розроблення програми онлайн-курсу, спрямованого на розвиток креативності. На думку рецензента, дослідницею вдало розроблено бісинхронний курс з 9-ти онлайн-занять, які утворюють чотири змістові блоки тривалістю від 1 до 5 занять. Цей курс спрямований на ознайомлення учасників з потенційними джерелами ідей та формування мотивації до творчості.

Шосте завдання дослідження присвячено перевірці ефективності розробленої програми з розвитку компонентів креативності підлітків. Аналіз результатів обстеження учасників до та після проходження курсу показав, що розвиток креативності учнів підліткового віку може успішно відбуватися в умовах онлайн-навчання. Авторкою встановлено, що навіть відносно нетривалий тренінг, спрямований на розвиток креативності через ознайомлення учасників із способами пошуку джерел ідей, прийомами їх опрацювання та трансформації, підвищення мотивації до розширення

власного досвіду, може бути ефективним способом розвитку креативності, принаймні, в аспекті дивергентного мислення.

У роботі доведено, що швидкість і гнучкість мислення розвиваються простіше, ніж корисність та оригінальність. Проведене дослідження також продемонструвало наявність зв'язку між залученістю учнів у процес проведення занять та ефективністю тренінгу, що підтвердило важливість включення елементів інтерактивної взаємодії в онлайн-заняття.

Дослідниця вважає, що найбільш продуктивним є використання розробленої програми у роботі з обдарованими учнями, тому її можна рекомендувати включати в заняття гуртків МАН в якості доповнення до дослідницьких занять учнів. Водночас використання програми у закладах загальної середньої освіти також дало позитивний результат, але виявилось менш ефективним. Хотілось би дізнатися ЧОМУ? Крім того, подальшого дослідження потребує адаптація програми для педагогічних працівників в аспекті можливості її використання на курсах підвищення кваліфікації з метою поглиблення і розширення знань педагогів про креативність, що потенційно матиме позитивний вплив на їхню готовність до розвитку креативності учнів.

Узагальнені результати дослідження мають теоретичне і практичне значення. Про теоретичну значущість одержаних результатів свідчить наукова новизна, яку аргументовано та чітко представлено основними положеннями, що відрізняються від вже відомих надбань і полягають у наступному:

а) на основі аналізу літератури розроблено структуру творчого потенціалу особистості;

б) емпірично досліджено потенціал дистанційного навчання для розвитку креативності підлітків;

в) доведено, що програма, яка спрямована на дослідження джерел креативних ідей, але не фокусується на техніках дивергентного мислення, може бути ефективним педагогічним засобом розвитку креативності.

У роботі вперше досліджено можливість розвитку компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання. Обґрунтовано, що розвиток дивергентного мислення може відбуватися в процесі реалізації

курсу, зміст якого спрямований на дослідження джерел ідей, але не фокусується безпосередньо на техніках дивергентного мислення. Продемонстровано відмінності в ефективності впровадження розробленого курсу з розвитку креативності в МАН та закладах загальної середньої освіти. Досліджено знаневий базис українських педагогів стосовно креативності, доведено позитивну роль тренінгів у процесі підготовки педагогів до розвитку креативності учнів, виявлено причини, які перешкоджають вчителям ефективно розвивати креативність учнів. Авторкою дисертаційного дослідження удосконалено: структуру творчого потенціалу та підходи до його розвитку; перелік умов ефективності дистанційного навчання; методику розвитку креативності в процесі онлайн-навчання. Окрім того, поглиблено та уточнено: зміст понять «креативність», «творчий потенціал», «розвиток творчого потенціалу», «дистанційне навчання», «онлайн-навчання». Подальшого розвитку набуло дослідження розвитку творчого потенціалу підлітків; дослідження педагогічних умов розвитку креативності підлітків; обґрунтування ролі проєктів, впроваджених Національним центром «Мала академія наук України», у розвитку креативності обдарованих учнів; вивчення потенціалу онлайн-освіти у розвитку креативності підлітків; вивчення впливу залученості учнів на ефективність розвитку креативності в процесі онлайн-навчання.

Безсумнівною є практична значущість одержаних наукових результатів, що полягає у з'ясуванні знань педагогів, які впливають на розвиток креативності учнів, визначенні педагогічних засобів розвитку креативності підлітків в умовах дистанційного навчання та укладанні програми, яка може допомогти педагогам у реалізації мети з розвитку творчого потенціалу учнів.

Розроблений онлайн-курс, спрямований на розвиток компонентів креативності підлітків з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей, може слугувати допоміжним засобом у роботі педагогічних працівників закладів загальної середньої та позашкільної освіти, батьків, а також може бути модифікований до інших вікових груп, зокрема, для студентів педагогічних спеціальностей та програм підвищення кваліфікації педагогів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес: Національного центру «Мала академія наук України» в рамках Відкритої освітньої лабораторії (довідка № 1.3/22-220 від 10.04.2023 р.) та ліцею № 15 м. Чернігова (довідка №32 від 30.01.2023 р.). Основні результати дослідження оприлюднені в 3 (одноосібних) публікаціях, з яких 1 відображає основні наукові результати, 1 – апробаційного характеру, 1 – додатково відображає наукові результати дослідження, що свідчить про їх наукову новизну, теоретичне значення для психолого-педагогічної наукової спільноти.

Результати, представлені у дисертації та публікаціях її автора, свідчать про наукову зрілість дисертантки, її вміння бачити педагогічні проблеми, готовність розв'язувати їх на належному науковому рівні. На думку рецензента, результати дослідження можуть застосовуватися для вдосконалення процесу розвитку креативності не лише обдарованих підлітків в позашкільних закладах освіти, але й у закладах загальної середньої освіти України. Подальша адаптація розробленої програми потенційно дозволить використовувати її й у роботі зі студентами педагогічних ЗВО та у програмах підвищення кваліфікації педагогів.

Загалом дисертація відповідає нормативним вимогам та підтверджує достатній рівень дослідниці, її готовність до здійснення наукових досліджень та оформлення одержаних результатів. Про це свідчать сформульовані визначення, наведені тлумачення та пояснення, побудовані твердження як і обґрунтування та логічність узагальнень та висновків.

У дисертації та публікаціях її автора не виявлено порушень академічної доброчесності.

Водночас:

а) Варто було б звернути більшу увагу на те, як рівень інтелектуального розвитку впливає на креативність школярів: вони є незалежними конструктами чи взаємопов'язаними на рівні властивостей особистості та на рівні цілісного пізнавального процесу?

б) У дисертації наголошується на тому, що найбільш продуктивним є використання розробленої програми для занять з обдарованими учнями; використання програми у закладах загальної середньої освіти також дало

позитивний результат, але виявилося менш ефективним; варто було б встановити причини цих відмінностей.

в) Більш аргументованого висвітлення потребують проблеми, що пов'язані з перспективами подальшого вивчення та можуть бути продовженням досліджень за темою дисертації.

Висновок. За результатами аналізу дисертації та опублікованих робіт у фахових виданнях можна зробити висновок, що дисертація Довгої М.І. «Розвиток компонентів креативності підлітків в умовах дистанційного навчання в системі МАН України» є завершеною науковою працею, яка містить низку нових наукових, актуальних теоретичних та значущих практичних результатів.

Дисертація повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022, а її автор Довга Марія Ігорівна заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Рецензент –

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший науковий співробітник

відділу діагностики обдарованості

Інституту обдарованої дитини НАПН України

Аніщенко Н.В.